

Feljegyzések a sokali nemzeti gárda létrejöttéről és feloszlataásáról 1848-ban

Stanisław Bykowski visszaemlékezése

Stanisław Jaksa Bykowski 1876-ban vetette papírra máig kéziratban maradt emlékiratát. Ekkor töltötte be hatvanegyedik életévét. 1815. május 4-én született a Lemberg-től északra fekvő kis faluban, Karówban (ukránul: Kariv), s 1895. március 8-án halt meg Stanisławówban. Visszaemlékezését felettesének, a sokali nemzeti gárda kapitányának, Włodzimierz Dzieduszyckinak ajánlotta, akit a „legtiszteletreméltóbb polgár”-nak nevez. 1848-tól Dzieduszycki 1899-ben bekövetkezett haláláig Galícia legnagyobb erkölcsi tekintélynek örvendő polgára. Az iránta tanúsított tiszteletet, amelyben az ország minden nemzete, nemzetisége osztozott, azzal alapozta meg, hogy birtokain még a jobbágyszabadítás hivatalos kihirdetése előtt eltörölte a jobbágyságot. (1848 végén állítólag a korszak kiemelkedő galíciai politikusa, Franciszek Smolka beszélte le arról, hogy belépjen a Magyarországon szerveződő lengyel légióba.) Attól kezdve, hogy Galícia 1868-ban korlátozott autonómiát kapott, tevékenységét mindinkább a tartomány gazdasági modernizálása, a művészet- és kultúrapártolás, karitatív tevékenység, a tudományok és az oktatás támogatása jellemezte. Különös figyelmet fordított a hucul és a rutén népi kultúra támogatására és nemzetközi megismertetésére. 1880-ban ő alapította a lembergi Természettudományi Múzeumot. Szenvedélyesen gyűjtötte a lengyel–litván állam történelmének, irodalmainak írásos és tárgyi emlékeit, dokumentumait. Bykowski kéziratát is ő mentette meg az enyészettől.¹

Bykowski 1848 márciusában egyik megalapítója a Lemberg-től északra, az orosz határ közelében fekvő kisváros, Sokal nemzeti gárdájának. A Népek Tavaszának forradalmi viharra Galícia fővárosát is megrázta, de nem rázta úgy fel, mint Párizst, Berlint vagy Bécsét, Budapestet. 1848 tavaszán még élénken élt a „parasztdúlásnak” hívott két évvel azelőtti véres nyugat- és közép-galíciai események emléke.² A változásokat akaró, demokrata beállítottságú, hazafias szellemű lengyel nemesség semmiképpen sem akart ürügyet szolgáltatni arra, hogy a bécsi udvar egy Galíciában esetleg kirobbant forradalom esetén a helyzet számára eredményes megoldása érdekében az 1846-ban már bevált eszközhöz nyúljon: a lengyel nemesség ellen fordítsa a „Halics és Lodoméria” lengyel és rutén (mai fogalmak szerinti ukrán) jobbágyságot.

1846 februárjában a közel másfél évtizede folyó galíciai konspirációs mozgalom eredményeként és az emigrációs Lengyel Demokrata Társaság ideológiájától vezérelve mozdultak meg az össznemzeti felkelést kirobbantani szándékozó lengyel nemesség összeesküvésbe beavatott „sejtjei”, amelyek a jobbágyszabadítást is – mint politikai, társadalmi változásokat gerjesztő varázsszót – zászlajukra tűzték. Az ügyefogyottan, kapkodva előkészített

¹ A kézirat Lvivben az Ukrán Tudományos Akadémia Vaszilij Szeifanyik Tudományos Könyvtárának (Lvivska Naukova Biblioteka im. V. Stefanyika NAN Ukrainu) kéziratgyűjteményében található. Jelzete: Didus. 204. opis 1–23.

² Erről Ewa Bereśnek az Aetas ugyanebben a számában közzétett tanulmányából – *Az 1846 és 1849 közötti időszak eseményei Krosnában és környékén* – nyerhetünk képet.

(vagyis előkészítetlen) felkelést Bécs csírájában elfojtotta, és jobbágyok feltüzelésével véresen leszámolt a vélt vagy valóságos résztvevőkkel. A hatalom számára tálcán kínált lehetőség volt, hogy a felkeléssel együtt a mind fenyegetőbb méreteket öltő galíciai földalatti mozgalmat is elfojtsa, már csak azért is, mert az az osztrák hadsereg itt állomásozó gyalogezredeit sem hagyta érintetlenül. A felkelési kísérlet és a „parasztdúlás” következményeként 1848 tavaszán több százan töltötték tíz-tizenöt-húsz évi büntetésüket Spielberg és Olmütz erődbörtöneiben. Lembergi vizsgálati fogságukban is sokan vártak még ítéletre. Érthető volt a galíciai lengyel „politikacsinálók” óvatossága.

Az 1848. március 13–15. közötti bécsi események híre, elsősorban az, hogy Ferdinánd császár engedélyezte a nemzetőrség felállítását, szabad sajtót és alkotmányt ígért birodalmának, március 18-án estére érkezett meg Lembergbe. A későbbi politikai életben is kiváló szerepet játszó két ügyvéd, Franciszek Smolka és Florian Ziemiałkowski és barátai feliratot fogalmaztak meg a császárnak, amelyet másnap estig írhattak alá a város lakói vagy az éppen Lembergben tartózkodó galíciaiak. A feliratot és az aláírt íveket ezt követően adták át Franz Stadion kormányzónak, aki annak azonnali továbbküldését Bécsbe személyesen jelentette be a palotája előtt összegyűlt népnek. A feliratban megfogalmazott kérések 13 pontja között szerepelt a cenzúra és a jobbágyság eltörlése, a politikai foglyokra vonatkozó közkegyelem kihirdetése és a lengyel nemzetiség szabad fejlődésének biztosítása, így többek között a lengyel nyelv hivatalossá tétele az iskolákban, bíróságokon, közhivatalokban.³ Két nappal később megalakult a negyven fős Nemzeti Bizottság, amelynek a Nemzeti Gárda szervezése mellett az lett volna a feladata, hogy közvetítsen a társadalom és a hatóság között.⁴ Stadion azonban ezt még aznap este feloszlatta, jöllehet a lembergi Nemzeti Gárda létrejöttét megakadályozni nem tudta. Első parancsnoka „a napóleoni iskolát kijárt” Józef Załuski, az 1830–1831-es lengyel szabadságharc hírszerzést is irányító tábornoka lett,⁵ aki a leveretés után menekült el I. Miklós cár Lengyel Királyságából és telepedett le galíciai birtokán. Azt remélte, hogy nemcsak a lembergi Nemzeti Gárda, hanem valamennyi Galíciában létrejött Nemzeti Gárdaegység az ő irányítása alá tartozik majd. Stadion azonban heteken át eredményesen blokkolta a gárda vidéken történő megalakítását. A vidéki nemzeti gárdák megalakítására csak az 1849. április 8-i ideiglenes statútum adott lehetőséget.⁶ Ekkorra azonban Załuski belefáradt a feladatba, s április közepén lemondott posztjáról. Stadion április 18-án a napóleoni háborúk egy másik veteránjához, Roman Wybranowski ezredeshez fordult, hogy vegye át a lembergi Nemzeti Gárda parancsnokságát,⁷ aki némi habozás után elvállalta a posztot. Załuskit azonban az uralkodó csak augusztus 2-án mentette fel tisztségéből, s nevezte ki október 17-én a tábornokká előléptetett Wybranowskit az összes galíciai nemzeti gárdák főparancsnokává.⁸ Ettől függetlenül gyakorlati téren (és a gyakorlótéren) áprilistól kezdve Wybranowski irányította a lembergi Nemzeti Gárdát, amely három gyalogos zászlóaljából állt. Emellett Lembergben akadémiái légión is szerveződött, amely végül hat századból állt, s új szervezeti keretek között tovább működött a polgárőrség. Ez utóbbi két lövészszerződött, négy gránátos-századot, négy könnyűgyalogos-századot,

³ *Rok 1848 w Polsce. Wybór źródeł.* Opracował Stefan Kieniewicz: Wstęp. Wrocław, 1948. 192–202.

⁴ Frasz, Zbigniew: *Stowarzyszenie polityczne, paramilitarne, społeczno-zawodowe i edukacyjne w Galicji w 1848 roku.* In: *Rok 1848. Wiosna Ludów w Galicji.* (Zbiór studiów pod redakcją Władysława Wica.) Kraków, 1999. 93.

⁵ *Pamiętnik generała Wybranowskiego w dwóch tomach.* Lwów, 1882. 1. köt. 177.

⁶ *Lvivska Naukova Biblioteka im. V. Stefanyika NAN Ukrainy.* Pavlik, 72–1. 45–50.

⁷ *Pamiętnik generała Wybranowskiego w dwóch tomach,* 1. köt. 177.

⁸ *Pamiętnik generała Wybranowskiego w dwóch tomach,* 1. köt. 189., 200.

egy – ágyú nélküli – gyalogosüteget és egy lovasszázadot számlált.⁹ Az utóbbi két fegyvernem később betagozódott a Nemzeti Gárdába.

A nemzeti gárdák irányítására a helyi nemzeti tanácsoknak is befolyásuk lett volna. A központi hatalom szempontjából ebből eredő veszéllyel Stadion már a kezdet kezdetén tisztában volt. A lembergi Nemzeti Tanács szervezését azzal az indokkal állította le, hogy a politikai kérdések megvitatására a Rendi Szejm április 26-án összehívandó ülése hivatott. Ez a régi állapotok konzerválását jelentette.¹⁰ Válaszul Smolka és társai – élve a szólásszabadság adta lehetőséggel – április 14-én lapot alapítottak *Rada Narodowa* (Nemzeti Tanács) címmel, amelynek szerkesztőbizottsága gyakorlatilag a létrehozni szándékozott nemzeti tanács tagjai voltak.¹¹ Ők kergették szét április 25-én a másnap tanácskozni akaró Rendi Szejmet.¹² I. Ferdinánd császár „a távoli Bécsben” ezen a napon hirdette ki az alkotmányt, amelynek híre április 28-ra jutott el Lembergbe. Az alkotmány 22. paragrafusa biztosította az egyesületalapítás és petíció benyújtásának szabadságát. Ennek tudatában másnap rövid közlemény jelent meg, miszerint a „Tanács nem szerkesztőség többé, hanem Tanács”. A Tanács neve május 26-tól: „Központi Nemzeti Tanács”. A beállt változások következtében a lap neve is megváltozott: június 1-jétől kezdve *Gazeta Narodowa* címmel jelent meg.¹³

Az etnikai, vallási, nyelvi sokszínűségében Erdélyre hasonlító Galíciában azonban nemcsak lengyelek laktak, hanem németek, zsidók, örmények is nagy számban, míg Kelet-Galícia népességének túlnyomó részét a mai fogalmak szerinti ukránok alkották, akik ekkor még magukat ruszinoknak hívták.¹⁴ Vallásuk görög katolikus, kisebb hányaduké pravoszláv volt. A galíciai lengyel nemzeti mozgalom és ideológia képviselői erőnek erejével azt tartották róluk s hirdették is, hogy e népesség tagjai voltaképpen dialektusban beszélő lengyelek.¹⁵ 1848 tavaszának eseményei döbbszerűen rá a lengyeleket végérvényesen, hogy a ruténság saját nemzeti öntudatára ébredő, történelmi múlttal rendelkező, különálló nép. Bykowski mintha nem akarna megbékélni ezzel a ténnyel. A maguk sajátos eszközeivel nemzeti különállásukat hangsúlyozó vagy éppen önálló rutén nemzeti gárda alapításáért fellépő görög katolikus papban vagy a „néplázító ágensként” bemutatott Dzerovicsban a bécsi reakció eszközeit látja.

Tény, hogy Franz Stadion kormányzó a kezdet kezdetén észrevette, hogy a galíciai ruténság nemzeti tudatának erősítésével, pártfogásával a bécsi udvar komoly szövetségest nyerhet a lengyel nemzeti mozgalom ellensúlyozására. 1848. április 19-én a rutén görög-katolikus egyház az ő kezdeményezésére fordult hivatalosan azzal a kéréssel az uralkodóhoz: vegye oltalmába a rutén nemzetet a „lengyel elnyomókkal” szemben. Pár nappal azután, hogy a lengyelek hivatalosan is létrehozták a Nemzeti Tanácsot, Hrihorij Jahimovics,

⁹ *Pamiętnik jenerała Wybranowskiego w dwóch tomach*, 1. köt. 368.

¹⁰ *Protokoły Rady Narodowej Centralnej we Lwowie (14 IV – 29 X 1848)*. Redaktorzy: Stefan Kieniewicz – Franciszka Ramotowska. Warszawa, 1996. V.

¹¹ *Protokoły Rady Narodowej Centralnej we Lwowie*, V.

¹² Miller, I. – Szuster, U.: *Rok 1848 na ziemiach polskich*. Warszawa, 1953. 77.

¹³ *Protokoły Rady Narodowej Centralnej we Lwowie*, VI.

¹⁴ A ukrán mint népnév az 1880-as évek után kezdett elterjedni. Addig a Kárpátokon túl élő, galíciai görög katolikus és pravoszláv szlávok nagyobb része magát ruszinokként hívta. Az ungi, ugcsoi, beregi, máramarosi ruszinoktól – korabeli magyar meghatározás szerint: Kárpát-oroszlóktól – megkülönböztetendő használatom a latin rutén népvét Galícia nem-lengyel, görög katolikus szláv és pravoszláv lakóira vonatkoztatva. Tisztában vagyok azzal, hogy a kérdés ennél jóval bonyolultabb, hiszen a pravoszláv és görög katolikus szlávok egy része magát lemákként, bojkóként, huculként, dolinarzsként határozta meg. A ruténokon tehát a galíciai ruszinokat értem.

¹⁵ Batowski, Henryk: *Pamiętniki*. ..., 1971. 91.

przemysłi görög-katolikus püspök mellett Stadion kormányzó társkezdeményezőként támogatta a Rutén Főtanács – *Holovna Rada Ruska* – megalakítását. (A tanács a leMBERGI görög katolikus katedrálisban tanácskozott, ezért híveit *szvatojurc*oknak – szentgyörgyieknek hívták.) Esméinek terjesztésére, amelyeket átitatott az osztrák császár iránti hála és hűség is, *Zoria Halicka* (Halicsi Hajnal) címmel folyóirat jelent meg.¹⁶ Több ezer példányát maga Stadion állami pénzből fizette elő és küldte szét iskoláknak, templomoknak, közintézményeknek. Azok a görög katolikus rutén demokrata értelmiségiek, akik a jövőjüket a lengyelekkel közösségben élve képzelték el – a Központi Nemzeti Tanácstól támogatva –, Rutén Nemzeti Szábor néven alakítottak szervezetet.¹⁷

A május 2-án megalakult Rutén Főtanács nyolc nappal később már azzal a kéréssel fordult Bécshez, hogy Galíciát osszák két részre: lengyelre és ruténra.¹⁸ A több évtizeddel azelőtt felvetődött terv elvi megvalósításáról már június 19-én döntés született Bécsben. Az ennek nyomán fellobbant rutén reményeket jól érzékelteti nemzeti mozgalmuk egyik képviselőjének, Ivan Ilevicsnek a Brezáni Tanácsnak küldött levele, miszerint folyik Ausztria szláv szellemben történő átalakítása, s mivel a németek a Habsburg Birodalom lakosságának csak egyharmadát alkotják, „a német nem uralkodhat a többi nemzeten”. Abbéli meggyőződésének is hangot adott, hogy Galíciát kettéosztják, s a rutén rész iskoláiban, hivatalaiban és minden más intézményében a rutén nyelv használata lesz a kötelező. Hozzáfűzte azt is, hogy a közintézményekben természetesen kizárólag rutén hivatalnokok fognak dolgozni. Emellett a rutén népi gárda felállítását is követelte, mondván, „ha a császár katonaságot igényel, ki fogja megvédeni a mi jogainkat, s ki védje meg őket, ha nem személyesen minden falun lakó gazdánk”.¹⁹ Augusztus 7-én maga a Rutén Főtanács fordult azzal Galícia kormányzservéhez, hogy engedélyezze rutén gárda megalakítását tekintettel a ruténoknak az uralkodó és a kormány iránti hűségére. Kérésüket egyelőre még elutasították. Maga Stadion is ellenezte a nemzetiségi alapon szerveződő gárdákat.

Nem véletlen azonban, hogy rutén gárdák a bécsi forradalom alatt és annak leverése után: november és december folyamán mégis létre jönnek; először a rutén szempontból öntudatosabb Brezánban, majd Jaroslawban.²⁰ Sanokban sajátos indokkal hárították el a rutén gárda megalakítását: „Noha nálunk nem volt rutén gárda, mi mindnyájan rutén gárdisták vagyunk. Miért is ne volnánk azok, hiszen a lengyel gárdisták sehol sem tartóztatták fel a Magyarországra szökdöső huszárokat. Mindet mi, ruténok tartóztattuk fel, íme, ez is bizonyítja, hogy mi mindnyájan rutén gárdisták vagyunk, hű alattvalói a császárnak.”²¹

Miután azonban 1849. január 10-én egész Galíciában kihirdették az ostromállapotot, a rutén gárdákat is feloszlatták. A megszűnt gárdák helyett Hammerstein tábornok kezdeményezésére január 1-jétől megalakították a rutén hegyivadász zászlóaljat (*Ruthenisches Bergschützen-Corps* vagy *Russisches Frey-Corps*), amelynek a magyar határ őrzése lett volna a feladata, akárcsak a korábban létrehozott paraszti népfelkelő (*Landsturm*) osztagoknak. Bécs csak 1849. március 10-én hagyta jóvá megalakítását, és engedélyezte, hogy az

¹⁶ Chwalba, Andrzej: *Historia Polski 1795–1918*. Kraków, ... 314.

¹⁷ Chwalba, Andrzej: *Historia Polski, 1795–1918*. Kraków, 2001. 314..

¹⁸ Stolarczyk, Mărian: *Udział duchowieństwa rzymsko-katolickiego w galicyjskiej Wiośnie Ludów. Próba charakterystyki*. In: *Rok 1848. Wiosna Ludów w Galicji*. (Zbiór studiów Władysława Wica.) Kraków, 1999. 68.

¹⁹ Kozik, Jan: *Miedzy reakcją a rewolucją. Studia z dziejów ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848–1849*. Kraków, 1975. 65., 80.

²⁰ Kozik: *Miedzy reakcją a rewolucją*, 141.

²¹ Kozik: *Miedzy reakcją a rewolucją*, 141.

osztrák hadsereg más ezredeiből átlépjenek a hegyivadász zászlóaljba.²² Az átlépettek nagyobb része német volt, de szép számmal akadtak lengyelek is. Galíciában azonban elsősorban rutén önkéntesek töltötték fel a zászlóaljat, amely áprilisban már 3460 főből állt, tehát szinte egy teljes ezredet alkotott. Jóllehet a hegyivadászok egyenruháját az ukrán nemzeti viselet motívumaiból alakították ki, vezényleti nyelvük német volt. A Rutén Főtanács a megalakulásától sürgette, hogy a rutén hegyivadászoknak nemzetiszínű lobogójuk legyen, de Zsófia főhercegnő, a „*Fahnenmutter*” csak 1849 decemberében küldte el a zászlóaljnak a kék–sárga színű zászlószalagot.²³

A zászlóaljat végül csak 1849. szeptember 6-án indították el Magyarországra. Talán Komárom körülvárásában kellett volna részt vennie. Végül Selmecbányán és Körmöcbányán teljesítettek megszálló szolgálatot. Útközben a Bányavidékre Rüdiger, az orosz III. hadtest parancsnoka Kassán szemlélt tartott fölöttük.²⁴ A rutén hegyivadászok 1850 januárjában tértek vissza Przemyślbe, ahol a zászlóaljat feloszlatták, s katonáinak egy részét besorozták az osztrák hadseregbe.

Az itáliai tartományaiban dúló háború miatt szorult helyzetbe került bécsi udvar érdekeinek képviselésében Stadion kormányzó és a konzervatív hatóságok a galíciai lengyel és ukrán jobbgáyságra is támaszkodhattak. Ennek oka a lengyel nemesség habozása volt, amely 1848. május elejére időzítette a jobbgáyfelszabadítás kihirdetését. Stadion április 5-én kelt köriratában még óvta az egyes lengyel nemeseket, hogy birtokuk jobbgáyságát „önkényesen” felszabadítsák.²⁵ Két és fél héttel később viszont már maga kezdeményezte a jobbgáyi szolgáltatások eltörlését egész Galíciában.²⁶ Anélkül, hogy a bécsi udvarral egyeztetett volna, április 22-én bejelentette, hogy május 15-én megszűnik a jobbgáyság, s ezzel szimbolikusan is azt sugallta, hogy e történelmi tett az uralkodó húsvéti adománya.

Bykowski természetesen lengyel szemmel közelít az általa felidézett eseményekhez. Ráadásul akkor, amikor már erősen érzékelhető volt az 1849-es Magyarország elleni orosz intervenció következménye. A cár megjelenése Galíciában, az orosz hadak átvonulása a ruténok lakta vidékeken azonnal éreztette hatását, s a galíciai Kárpátok lankáin fellobbant rokonszenv – főleg azt követően, hogy az 1869 és 1871 között Galícának adott autonómia a lengyelségnek kedvezett – Moszkva felé irányította a ruténok figyelmét. Nemzeti mozgalmuk egyik meghatározó ága apránként „Moszkva-párti” mozgalommá „érelődött”. Ezzel a majdani eshetőséggel az 1849 tavaszán orosz segítséget kérő bécsi udvar nem számolt. A Magyarországra bevonuló csapatait a Kárpátok gerincén Barwineknél megáldó orosz cár megtettesítője lett a galíciai ruténség reményeinek, amelyeket az orosz hadak egykori jelenlétének emlékezte egészen az I. világháborúig táplált. Hogy mennyire, annak jó mércéje az a lelkesedés, amellyel 1914 őszén a Krakó felé győztesen előnyomuló orosz csapatokat az ukrán lakosság fogadta. Ez az osztrák hatóságokat is meglepte, s a sikeres ellentámadás után a Graz mellett ukránoknak felállított internálótábor volt erre a válasz.

Bykowski hallhatott Rüdiger tábornagynak a rutén hegyivadászok fölött Kassán tartott díszszemléjéről, hallhatott arról, hogy Mosty Wielkieben, ahol 1849 nyarán jelentős intervenciók erői állomásoztak, a pravoszláv pópa a cári katonáknak oroszul misézett. Tudhatott arról, hogy Lembergben ekkor alakult meg a majdani „moszkalofil párt” magva.²⁷ Ha

²² Kozik: *Między reakcją a rewolucją*, 144.

²³ Kozik: *Między reakcją a rewolucją*, 146.

²⁴ Kozik: *Między reakcją a rewolucją*, 147.

²⁵ *Rok 1848 w Polsce. Wybór źródeł*. Opracował Stefan Kieniewicz: *Wstęp*. Wrocław, 1948. 266–267.

²⁶ Miller, I. – Szuster, U.: *Rok 1848 na ziemiach polskich*. Warszawa, 1953. 70.

²⁷ Kozik: *Między reakcją a rewolucją*, 215.

számunkra elfogadhatatlan indulattal és megközelítéssel is, de Stanisław Jaksa Bykowski ebben az 1848-at megidéző emlékiratban a jövőt illető nyugtalanságának is kifejezést ad.

*

Mielőtt a nemzeti gárda tevékenységének ismertetésébe kezdenék, vázolniom kell mindazokat a korábbi eseményeket, amelyek a gárda megszervezéséhez hozzájárultak.

A Sokalhoz közel fekvő Sawczynban laktam, ahol egy majort béreltem, amikor március 21-én vagy 22-én este moszkói szomszédomtól, Aleksander Polanowskitól kártyalapot kaptam azzal az írásbeli kéréssel, hogy be akarva avatni engem egy rendkívüli és meglepő hírbe, azonnal menjek hozzá. Mivel tőlem negyed órányi járásra lakott, azonnal útra keltem. Nála szereztem tudomást a Bécsben kitört forradalomról és a Ferdinánd császár által aláírt alkotmányról. A hírt egy másik szomszéd, Henryk Obertyński hozta, mivel a *Gazeta Lwowska* (a Lembergí Újság) legfrissebb száma, amelyet a posta hozott, minderről hallgattott. Ezen az egyetlen hivatalos leMBERGI újságon kívül az országban nem léteztek politikai jellegű hírlapok, a távírók pedig Angliában és Észak-Amerikában is éppen hogy működni kezdtek.

Íme, az egyenesen Lembergől érkezett Henryk Obertyński arról számolt be, hogy a város olyan, akár a megbolydult méhkas, s hogy a hosszú elnyomatás után minden új életre kelt, megnyitották az 1846-os év áldozataival zsúfolt börtönök ajtajait, s mindenki fehér kokárdát tűzött a mellére. Az ország feliratával és követeléseivel elkészült a császárnak címzett petíció, amelyet egy küldöttség visz el neki. A beadványt Kulczycki szabó Zsorzs szállodával szembenálló házának erkélyéről olvassák fel, s a népek oda igyekeznek, hogy aláírják.

Ez a hír, hogy felfegyverzett diákok tartják fenn a rendet, olyannyira meglepőnek és annyira valószínűtlennek tetszett, hogy mindezt Obertyński ugratásának és agyszüleményének tartották. Csak hosszabb idő elteltével, s miután becsületszavával jót állt érte, adtak hitelt szavainak, s hívták meg sorra a közeli szomszédokat, hogy tudtukra adják a történeteket. Az eszmecsere vagy éjfélig eltartott; senki se gondolt az alvásra. Emlékezetünkbe idéztük megannyi elnyomatásunkat, különösen azokat, amelyeket a legutóbbi esztendőben szenvedtünk el, és meghánytuk-vetettük, hogy a legfrissebb eseményeknek milyen jövőbe kiható következményeik lehetnek. Későn értem haza, de mivel koratavasz volt, s elkezdődtek a mezei munkák, néhány napig semmilyen újdonság híre sem jutott el hozzám, míg végre a *Gazeta Lwowska* közzé nem tette, hogy a császár engedélyezte a szólásszabadságot, nemzeti gárda alakítását, valamint alkotmányozó gyűlés összehívását ígérte Bécsben.

Végre megérkezik hozzám Ksawery Rosnowski Tartakówból, s az ártatlant adva hozza tudomásomra, hogy a felesége két napja gyötri azzal, hogy jöjjön értem, s együtt utazzunk Dłużniówba Rylskihez²⁸ kerületünk helyzetének megvitatása és a szükséges lépések megtétele céljából. Megérkezvén Rylskihez abban állapodtunk meg, hogy április 8-ra mindegyikünk tanácskozássra hívja ismerőseit Żółkiewbe.

²⁸ Ryłski (Ścibor-Ryłski), Eustachy (1817–1899): jogot végzett a Lembergí Egyetemen, de az 1840-es években birtokán gazdálkodott, és mezőgazdasági szakcikkeket írt a cukorrépa-termelésről és cukorfinomítókról. A bécsi forradalom hírére birtokán eltörölte a jobbágyságot. Az 1848. április 14-én még újságszerkesztősként működő Nemzeti Tanács titkára volt, az április 26-tól legálisan működőben az Országos Ügyosztály tagja. Társalapítója és társszerkesztője volt az 1848. szeptember 2. és november 1-je között kiadott demokratikus szellemű újságnak, a „*Dziennik Stanisławowski*”-nak. 1861 után egy ideig az Országos Szejmban s az 1870-es években az Osztrák Államtanácsban képviselő. *Polski Słownik Biograficzny* (PSB). Wrocław–Warszawa–Kraków, 1992. z. 139. 492–493.

Żółkiew Winniki nevű külvárosában lakott ismerősöm és barátom, Dionizy Dombay mint az ottani major tulajdonosa, így rögtön írtam neki, hogy a jelzett napra hívja össze a żółkiewi polgárokat, és gondoskodják a gyűlés számára megfelelő helyszínről. A járást el-árasztottuk levelekkel.

A városba vezető utakat már [április – K. I.] 7-én este ellepték a messzibb vidékekről érkező nemesek. Az örömteli żółkiewiek zeneszóval fogadták őket, s a fogadók előtti tér apránként hazafias daloktól lett visszhangos.

Másnap reggeltől kezdve benépesedőben volt a hatalmas piactér. Egyszer csak Dombay bejelentette, hogy a kaszinó társaság rendelkezésünkre bocsátja a termét, így az egész gyülekezett odavonult.

Mielőtt a további események ismertetésébe fognék, említést kell tennem gróf Seweryn Polityłoról, aki Korczyn és Ulhuwek helységek és a belzi földeken fekvő gyönyörű majorok birtokosaként a gazdagok közé számított. Mivel azonban anyja Németországban neveltette, az ottani szokásokat és módikat vette fel, s németül is jobban beszélt, mint lengyelül. Bandza volt, fekete arcbőrét rút vonások csúfították, s hányaveti magaviseletével taszítóan hatott környezetére. A gazdálkodásban azonban körültekintőnek és igényesnek bizonyult, az üzleti ügyekben pedig tisztességesnek, jóllehet oly furcsa módon állt a dolgokhoz, hogy mániákusnak vagy másként mondva bogarasnak tartották, s emiatt tökkelütött híret keltettek. Nos, ez a Polityło úr is eljött Żółkiewbe, s mivel reggel volt, háziköntösben és papucsban ücsörgött a fogadó előtt, hosszúszerű pipáját szívogatva. Anélkül hallgatta a gyülekezetet és az ott elhangzottakat, hogy egy árva szót ejtett volna. Amikor valaki tréfásan megkérdezte tőle: miért nem osztozik a várt alkotmány fölötti közmegelegedésben? – németül válaszolt: „*Der Kaiser ist kein Esel, um eine Konstitution zu geben.*”²⁹ Amikor pedig megmutatták neki a hivatalos újságok idevágó passzusait, és ismét tréfálkozva hozzáfűzték, hogy az ily véleményért most börtönbe juthat, merthogy ami régen a lojalitás bizonyossága volt, most politikai gáztettnek könyvelhető el, azt felelte, hogy én nem hiszek a német alkotmányban; ha pedig a császár azt kényszer nyomására gyorsan megadta, még gyorsabban fogja elvenni. Felállt, befogatott és hazament. Az illetén csevegés után néhány hónappal elkezdtek beigazolódni Polityło szavai, s eszembe jutottak egy már nem is tudom hol olvasott vers sorai:

Ne gúnyold a jóslatot, hirdeti a mondás,
„Téved a bölcs, a hülye, ki jövőnkbe jól lát.”

Elmentünk akkor a Terembe, amely megtelt a legkülönbébb rendű és rangú emberekkel. Megjelent a kerületi biztos, Bolesław Borkowski is egyenruhában, oldalán karddal, szótlánul hallgatva és gondolatban feljegyezgetve mindazt, ami a fülébe jutott.

Hosszabb ideig tartott az egyes csoportok zsvaja és csevegése, míg végül Dombay oldalba nem bökött és fel nem szólított: Ha már egyszer idehívtál minket, mondd, amit mondani akarsz... Magam se tudtam, hogy az ily felkérésre miként reagáljak vagy mit mondjak, mivel kezdem, mert a láрма csak nem akart véget érni. Amikor pedig a másik oldalról is megböktek, hogy vágjak már bele, megkértem Abancourt-t,³⁰ aki jobb szónok hírében állt,

²⁹ A császár nem számár, hogy alkotmányt adjon. (német)

³⁰ d'Abancourt, de Franquevill Franciszek Ksawery (1815–1892): a francia forradalom idején Lengyelországba menekült Auguste, XVI. Lajos hadügyminisztere fivérének fia. Az 1849. október 20-án Pesten kivégzett Karol d'Abancourt százados (őrnagy?) bátyja. A Bécsi Műegyetemen tanult. Birtokán még a jobbágyszabadság kiadás előtt eltörölte a jobbágyságot. A lengyel Nemzeti Tanács egyik legaktívabb tagja. Az 1850-es években az ország gazdasági életében, az

mint én, hogy szólaljon meg. Harsány tapsomra elcsitult a zsvíj, s Abancourt a rend kedvéért javaslatot tett az elnök megválasztására, aki csengettyűjét rázogatva majd kinek-kinek megadja a szót. A skwarzawai Wincenty Antoniewiczet választották meg elnökké, míg jegyzetelő titkárrá Abancourt-t. Ekkor egy zólkiewi polgár, állítólag Nalik patikus szólalt meg, aki a vidéki polgártársaknak megköszönte, hogy idesiettek velük szövetkezni és kívánságaikat, amelyeket már a Sztaroszta tudomására hozták, támogatni... de mindhiába. Nemzeti gárdát ugyan ők is akarnak, mint Lemberg, merthogy ők ugyanúgy készek áldozatot hozni a hon javára, mint a többi város, de ezzel együtt ugyanazokat a szabadságjogokat követelik.

Aztán egy falusi lakos követelte, hogy a kerületi hivatal katonai egységek fedezetében küldjön ki biztosakat szerte a kerületbe, akik a falvakban közhírré tennék az alkotmányos alapelveket, s mindezt a földbirtokosok jelenlétében.

Én azzal a követeléssel álltam elő, hogy távolítsák el hivatalából Juliusz August Maj tanácsost (mulatságos névösszetétel, merthogy az első kettő keresztnév s a harmadik, a Maj a családnév),³¹ a pénzügyi részleg főnökét, aki, lévén külföldi, nem ismeri az ország nyelvét, ráadásul az elmúlt években irántunk táplált gyűlöletének is kifejezést adott, amikor a pénzügyőrséget a parasztok megfélemlítésére és a nemesség elleni gyűlölet felkeltésére használta.

A továbbiakban valaki azt javasolta, hogy ne csak Majt, hanem az összes olyan hivatalnokot távolítsák el, akik nem beszélik az ország nyelvét. Megannyi más hozzászólás után, amelyek a bennünket ért sérelmeknek adtak hangot, a gyűlés küldöttséget választott, amelynek az lett volna a feladata, hogy megfogalmazott követeléseinket a sztarosztának átnyújtsa. A megválasztott küldöttség összetétele az alábbi volt: Antoniewicz Wincenty, Abancourt Ksawery, Bykowski, Nalik patikus, s élükön Józef Jabłonowski, Rawa város tulajdonosa.

Akkoriban Martynowicz volt a sztaroszta, egyike azon kevés hivatalnoknak, akik tisztességesen intézték ügyeinket. Útközben megállapodtunk abban, hogy ki mit hozzon szóba a beszédében. Antoniewicz arról beszélt, hogy a falvakban kiküldött bizottságok hirdessék ki az alkotmányt. Abancourt arról szólt, hogy közkívánság a jobbágyság eltörlése, amelyet a nemesség hosszú évek óta követel a szejmeken, de a Császár egyetlen ízben se akart róla tudomást venni, ám most ez a lehető leggyorsabban és leghatározottabban megtörténjék. Én Maj tanácsos ügyét vetettem fel, bizonygatva, hogy olyan politikai kérdésekbe ártotta magát, amelyek a sztarosztára tartoznak, akinek annál inkább is érdeke lehet, hogy a fogadatlan ellenőrtől, mi több, kéretlen előljárótól megszabaduljon. Nalik a gárda létrehozásáért emelt szót. Mindezekre a sztaroszta diplomatikusan válaszolt, mármint hogy Maj tanácsos eltávolítása nem az ő hatáskörébe tartozik. Ami pedig az alkotmány biztosok által történő kihirdetését illeti, az ellen nincs semmi kifogása, de előtte ki kell kérnie Stadion kormányzó³² véleményét; ugyanez érvényes a jobbágyság eltörlésére is. A gárda felállítását azonban nemcsak hogy meg nem engedheti, hanem határozott utasítása van rá, hogy bármily fegyveres alakulat létrejöttét, ha kell, akár katonai erővel is, de akadályozza meg. A mi

1860-as évektől a politikai közéletben vállalt aktív szerepet. Galícia helytartójával, Agenor Gołuchowskival egyetértésben 1872-ben Andrássy Gyulának benyújtott emlékiratban taglalta Lengyelország helyreállításának tervét. PSB. Kraków, 1936. 2–3.

³¹ A tréfásság jellege a hónapnevek jellegéből is fakad: július, augusztus, május.

³² Stadion, Franz (1806–1853): 1847 áprilisától 1848 szeptemberéig Galícia kormányzója, ezt követően az osztrák kormányban belügyminiszter. Ekkor még nem lehetett szó az alkotmány galíciai kihirdetéséről, mert azt április 25-én tették közzé Bécsben.

bejelentésünkre, hogy megyünk Lembergbe a kormányzóhoz, azt felelte, hogy cselekedjünk belátásunk szerint. Úgyhogy akkor küldöttségünk majdhogynem üres kézzel távozott; délután kettő körül beszámoltunk a gyűlésnek – ismét a biztos jelenlétében.

Annak hírére, hogy gárdáról szó sem lehet, itt is, ott is hangos szóval nyilvánították ki: „Fegyverkezni fogunk – az engedélyük nélkül; merthogy alkotmányos országban nem tilos a fegyverviselés.” Arra a hírre pedig, hogy Maj nem beosztotta a sztarosztának, s így az el sem távolíthatja, harsány kiáltás tört ki: „Le Majjal! elkergetjük mi őt a sztarosztá nélkül is! Takarodjon vissza oda, ahonnan jött! *Marsch nach Drausen*.” Amikor a láрма elült, elhatározták, hogy Antoniewiczet Stadionhoz küldik, hogy átadja neki gyűlésezésünk követeléseit. Antoniewiczet sürgették, hogy azonnal induljon, és már ma találkozzék Stadionnal, s már holnap reggelre itt legyen a válasszal. – Antoniewicz elutazása után a gyűlés még jó ideig a teremben maradt, mivel Abancourt, aki egyenesen Lembergbe érkezett, azt bizonygatta, hogy nem kell a sztarosztára hallgatni. Elmondása szerint Lembergben is úgy történt, hogy Stadion sokáig ellenállt, végül azonban meghátrált. Azt javasolja hát, hogy azonnal válasszunk bizottságot, amelynek a gárda felállításával kell foglalkoznia. Akadtak olyanok, akik azt tanácsolták, hogy várjunk vele holnapig, Antoniewicz visszatéréséig, annál is inkább, mert e pillanatban nem áll rendelkezésünkre fegyver. Erre az egyik polgár elkiáltotta magát, hogy van fegyver! A pénzügyőrségnek van fegyvere, van kardja és szuronyospuskája, amelyet ugyan sohasem használ, hacsak nem parádéra; azt javasolja hát, hogy a kardjukat hagyjuk meg, de a puskákat, amelyekből hatvan darab van raktáron, vegyük el a gárda részére. A többség azonban mérsékelt álláspontot elfoglalva tanácsolta, hogy várjunk holnapig. Így történt, de a gyűlés még azt határozta, hogy a jelenlevő földbirtokosok hazatérően hívják össze a bírókat, és jelentsék be nekik, hogy Húsvétól kezdve a községek mentesek a jobbágyi szolgáltatásoktól, és hogy az ügy további elintézése az első soron lévő szejm feladata. Ezt követően az egybegyűlteknél apránként szétszéledtek.

Még ácsorgott egy-egy csoport a városban, bár már besötétedett, és itt-ott kivilágosodtak az ablakok, amikor a Glinai kapu felől kiáltások és füttyök hallatszottak, de hamarosan csend támadt, míg átellenből, Lemberg felől postakürt hallatszott: a sztarosztához igyekvő futáré. Lefekvéshez készülődtünk, amikor azzal a hírrel jelent meg a fogadós zsidó, hogy a külvárosi láрма a Maj tanácsos háza előtt összeverődött és az annak ablakait beverő tömegtől származott. Azzal fenyegették, hogy ha három napon belül nem takarodik el Żółkiewből, rosszabbul járhat. A befutott postakocsi elkerülte a sztarosztát, aki szintén Lembergbe utazott, de ott egy hivatalnoktól arról értesült, hogy a nemzeti gárdát érintő híradást az ő székhelyére is megküldték. Az éj folyamán a sztarosztá is visszatért Lembergbe, és hamarosan megtudtuk, hogy engedélyezték a gárda felállítását.³³ A hír villámgyorsan elterjedt a városban, és a kaszinó ismét zsúfolásig megtelt. A biztos is bejelentette, hogy a gárda felállítását nemcsak Żółkiewben, hanem Galícia valamennyi városában és nagyobb településén engedélyezik. A biztos a továbbiakban azt is közölte, hogy a sztarosztá kéri, hogy az egybegyűlteknél válasszanak ki maguk közül olyan személyeket, akiket a kormány kormánybiztosi titulussal és hatáskörrel látna el. A következő városok számára választottak nyomban ilyen biztosokat: Żółkiew, Sokal, Belz és Lubaczów. Żółkiew számára Dombayt, Lubaczów számára Grochowskit, Belz számára Józef Zawadzkit választották meg, engem pedig Sokal képviselőjével bíztak meg.

³³ A Nemzeti Gárda felállítását egész Galíciában április 11-én engedélyezte Stadion kormányzó, részletesen szabályozva annak működési feltételeit is, felhíva a figyelmet a benne rejlő anarchia lehetőségére. Lvivska Naukova Biblioteka im. V. Stefanyika NAN Ukrainű. Kézirattár. Krecs, 4/I – 21.

A Lembergbe kiküldött Antoniewicz nem tért vissza; és mi vártunk rá. Ugyanis bár a gárda kérdése megoldódott, mások még megoldásra vártak. A közben megválasztott biztosok a sztarosztával tárgyaltak arról, miként állítsák fel és lássák el fegyverrel a gárdát. Arról, hogy a fegyvert a pénzügyőrségtől vegyük el, a kormány hallani sem akart. Csak a községek költségére történő fegyvervásárlás vagy magánadományok jöhettek szóba.

Az írásban kapott megerősítés és utasítások után hazamentem, hogy nyomban Sokalba utazzak, és munkához lássak.

Az osztrák kormány intrikussága általában véve, Stadioné pedig különösképpen máris észrevehető volt. Ha a kormány nem tudott a városok közvéleményével megbirkózni, s nem tudta meggátolni a fegyverkezést, titokban olyan rendelkezéseket küldött szét, hogy az országban szanaszét fellelhető csendőrség és a pénzügyőrség minden igyekezetével lebeszélje a falu népét s a kisvárosok begyepesedett polgári lakosságát olyan híresztelésekkel, hogy a császár el akarja törölni a jobbágyságot, míg az urak azért fegyverkeznek, hogy ezt meggátolják, és hogy visszahozzák ama régi törvényeket, miszerint a paraszt megöléséért a nemeknek 50 zlotyt kellett fizetnie.

Az ilyen jellegű hírek terjesztéséhez a kormány nem csupán a zsandárokat, hanem a rutén egyházi személyeket is felhasználta. Stadion konferenciát kezdeményezett Jahimovics przemysli görög katolikus püspökkel,³⁴ hogy hozza elő a rutén ügyet, s a kormánynál a lehető legerősebb támogatást fogja kapni. A bárói címmel jutalmazott Jahimovics, az ígéret szerinti lemergi érseki székház várományosa odaadó buzgalommal támogatta a kormány áskálódását, felszólította az espereseket, s az egész egyház lengyeellenes propagandába fogott. A rutén egyháziak ilyen jellegű fellépése nyomán Stadion a kezét dörzsölgette elégedettségében, s a rutén népnek a lengyel néppel történő egyenjogúsítása ürügyén fogott bele a két nép szétválasztásába, mit sem törődve azzal, hogy mindez találkozik Oroszország jövőbeni törekvéssel.

A tettek mezejére léptem. Felhívást intéztem Sokal város és a környező nemesi udvarházak lakosaihoz, s mindjárt az első napon a népesség teljes értelmiségi része lajstromba vetette magát. Mert a törvény ugyan a húsz és negyven év közöttieket mind nemzetőri szolgálatra kötelezte, fegyver és felszerelés miatt beértem az első önkéntesek első csoportjával.

Éppen akkor szőlították el Danek polgármestert, más posztot bízva rá, s néhány nap múlva új utasításokkal érkezett meg Łobeski Żółkiewből. Danek, akivel baráti kapcsolatot ápoltam, bevallotta, titkos utasítást kapott arra nézve, hogy ne csak a gárda felállítását akadályozza, hanem a forradalmi hangulat bármiféle megnyilvánulását is, beleértve a kárkardviselést, ha pedig ez utóbbit semmiféleképpen nem tudná meggátolni, maga is tűzzön fel kárkardát, és úgy járjon-keljen. Nekem mint kormánybiztosnak tette ezt a bizalmas vallomást. Ebből azonban kiderült, hogy a kormány csak abban az esetben hátrált meg, ha erre rákényszerült.

Az újonnan érkezett polgármester közölte velem, nem tudja engedélyezni, hogy a nemzetőrök letegyék az esküt, mert a megalakulás első szakasza törvénytelen volt, vagyis hogy az első bizottsági formát nem a községi hivatal tagjai hozták létre, mint ezt az előírás megköveteli, hanem az önkéntesek.

A polgármester ilyenén fellépése okozta a késedelmet.

Akkoriban a polgármestereket még nem a közösségek választották, hanem az egész hivatali apparátust – a polgármesterrel az élen – a kormány nevezte ki, s a közösség csak a forma kedvéért választott a tagjai, vagyis a polgárok közül tízegynéhány embert, úgynevezett bizalmi férfiakat, akiket felváltva kellett meghívni az ülésekre, s ezen ülések eredménye

³⁴ Jahimovics, Hrihorij (1792–1863): 1848 májusában lett görög katolikus lemergi érsek.

rendszeresen úgy alakult, ahogy a polgármester és hivatalnokai kívánták. Ahhoz, hogy a polgármesternek ne legyen ellenzéke, a polgárság alsóbb rétegeiből az ő nyomására választottak képviselőket, olyanokat, akik közül sokan olvasni se tudtak, ezért, noha a törvény szerint lehetett volna valami jelentőségük, a műveletlenségük folytán nem tudtak lehetőségükkel élni. A dolgok ilyenén állása a kormánynak kedvezett, vagyis hogy teljességgel kezében tartotta a közösségeket, s ezt a polgármester ki is használta a hivatalnokaival azáltal is, hogy úgy számoltak el a város jövedelmeivel, ahogy nekik tetszett. Ezért elemi érdekük volt meggátolni, hogy a városi értelmiségiek közül bárkit is beválasszanak a tanácsba.

A fentebbiekkel magyarázható az, hogy miért azok az emberek hozhatták létre a gárda-bizottságot, akik vakon követték a hivatalnokok és zsandárok suttogva kiadott utasításait.

Amikor legálisan akartam eljárni, s a városháza termébe szólítva ezen embereket előadtam jövetelem célját, mindjárt kifejezték ellenszenvüket. Az egyik megszólalt, leszögezve, hogy nekik ily gárdára nincs szükségük, mert sokba fog kerülni, s a császárnak elég katonasága van, hogy megvédje magát. A másik azt fejtegette, hogy látott ő gárdistákat 1809-ben,³⁵ s tart tőlük, mert szörnyű emberek voltak; saját szemével látta, amint négy ilyen gárdista húsz dragonyostól elvesz egy harminc lóból álló szállítmányt. A harmadik azt mondta, hogy ő is emlékszik 1809-re, arra, hogy egy ilyen gárdista előfogatot követelt, s Belzbe kocsizva állandóan rugdosta és bökölte, hogy hajtson gyorsabban. Neki bizony nincsenek inyére az ilyen gárdisták.

Képtelenség volt meggyőzni őket arról, hogy a háborús katona és a nemzeti gárdista két különböző fogalom. Értelmesebbek is akadtak köztük, mint Zablocki, az asztalos, vagy Gottlieb, a szűcs, vagy Kochlewicz, a szűcs, akikben megszólalt a hazafias érzület, de a többség lehurrogta őket. Végül az egyikük, akinek három katonakorú fia volt, azt mondta, hogy hozzájárul a gárda megalakításához, ha kezeskedek azért, hogy a fiait nem viszik el katonának. Persze ilyen kezességet nem tudtam vállalni, csak a gárda küldetéséről és céljairól tudtam őket felvilágosítani, hozzátéve, ha a gárdában sokan szolgálnak, akkor a katonaságnak kevesebb emberre lesz szüksége, s a szejmben keresztülvihetünk egy olyan törvényt, hogy a katonákat önkéntesek közül verbuválják, mint ezideig ez az ulánusoknál szokás. Semmit sem végeztünk, mert a végén felállt az egyikük, és azt mondta, hogy ő semmiféle lázadásra nem kapható, mert hallotta a csendőrség alparancsnokától, hogy a gárda nem más, mint a császár elleni nyílt lázadás. Ezután Sokal város választott képviselői szétszéledtek, s imígyen véget is ért a gárda megalakításának első felvonása.

Mialatt vidéken a régi rendszer így tudott gátat emelni a forradalmi hullámnak, Bécsben és a nagyobb városokban mindinkább ez utóbbi került fölénybe, ami befolyásolta a bürokrácia további magatartását. Lembergben „Nemzeti Tanács” néven hazafias klub alakult; de még ez a klub se alakulhatott meg egyenesen, ahogy ez alkotmányos államokban történt és történik. Lembergben ezt át kellett címkézni, vagyis kerülő úton alakulhatott meg, mert hogy Stadion a katonaság bevetésével fenyegetve semmiféle gyűlést nem engedélyezett. De élve a szólásszabadság kihirdetésével, úgymond irodalmi társaság alakult „*Rada narodowa*” címen egy politikai napilap kiadása céljából. Csak ezzel az ürüggyel jött létre a

³⁵ A Napóleon oldalán küzdő Varsói Hercegség hadserege az 1809-es háború „mellékfrontján”, az osztrákok által 1795-ben megkapott úgynevezett Új-Galíciában harcolt, májusban pedig benyomult az 1772-es felosztások során Mária Terézia által birtokba vett Galícia középső részébe is, s elfoglalta Lemberget, ahol Központi Kormány alakult. Az osztrák ellentámadás hatására június 19-ét követően a kormány Sokalba tette át székhelyét. A kétkedők ezen időben szerzett tapasztalataikat emlegethették Bykowskiak. Pawłowski, Bronisław: *Wojna polsko-austriacka 1809 r.* Warszawa, 1999. 361–366.

klub, amelynek a régi színház termében tartott gyakori nyilvános ülésein hatalmas tömeg gyűlt össze. E klub tett közé olyan felhívást az újságjában, hogy a kerületi városokban filiákat alakítsanak. E filiák ellen is felléptek a sztaroszták, de végül engedniük kellett, s minden kerületi városban nemzeti tanácsok alakultak, amelyeknek az lett a feladatuk, hogy a kormány tevékenységét ellenőrizzék, és a nemzet alsóbb rétegeiben felébresszék a hazafiság érzését, megmagyarázzák nekik az ország állapotát és követeléseit.

Żółkiewben egy olyan nemzeti tanács rendezkedett be, amelynek volt egy néhány emberből álló állandó osztálya, amely hetenként tagjait váltogatva szünet nélkül ülésezett az irodájában, s mind a leMBERGI Központi Tanáccsal, mind a kerületben szanaszét lévő tagjaival kapcsolatot tartott. Csak a titkár volt állandó és húzott fizetést, valamint az irodaszolgá. Ennek az osztálynak a székhelye a Lemberg nevű külvárosban, Janiszewski házának az első emeletén volt.

A fentebbi részletet azért ismertettem, mert köze van a gárda megalakításához, ugyanis a Nemzeti Tanácsnak itt is feladata volt, hogy a nemzetet minél gyorsabban felfegyverezze. Mindnyájan meg voltunk arról győződve, hogy egy 100 000 főből álló gárda képes ellenállni a reakciónak.³⁶ Ezzel azonban az osztrák kormányzat is tisztában volt, s a legkülönbözőbb eszközöket bevetette, hogy létrejöttét megakadályozza. A nagyobb városokban ezt nem tudta akadályozni, így a polgárság mohón vetette magát a fegyverekre, s amennyit csak tudott, birtokba vett. Żółkiewben tízegynéhány napon belül már két század állt fegyverben,³⁷ a másik kettő csak papíron létezett, mert fegyverhiány miatt nem jöhetett létre. A kormány nem akart fegyvert adni, s megnehezítette, hogy külföldről hozzanak be puskákat. Eközben a már megalakult egységek, úgymond, jótékony hatással voltak a falusi népességre is, amely általában azok mellé áll, akinél a fegyveres erő. Ekkor a kormány feladatul tűzte maga elé, hogy rémhírekkel ámsa a falvak népét, míg a nemzeti tanács tagjainak az lett a feladata, hogy a rémhíreket helyesbítse, és a titkos ügynököket leleplezze.

Egy Dzerovics nevű ügynök, görög katolikus papfi vásáros napokon a parasztszekerek között kószált, és éppen különféle híreket terjesztett, amelyeket hivatalnoki kalpagja hitelesített. A Nemzeti Tanács kinyomozva ezt, jelentette a sztarosztának, hogy hivatalnoka felforgató tevékenységet folytat, s követelte a megbüntetését. De a sztarosztá diplomatikusan lerázta a Nemzeti Tanács tagját azzal a magyarázattal, hogy ez egy pénzügyekkel foglalkozó hivatalnok, s ő nem a főnöke. Dzerovics tovább folytatta társadalmi propagandáját. Ekkor a Nemzeti Tanács felszólította a Nemzeti Gárda őrhelyének parancsnokát, amennyiben a gárda kötelessége a rend és a biztonság fenntartása az országban, az esetben törvényes joga mindazokat letartóztatni, akik a rend felforgatására törekcsenek. E felhívásra a parancsnok kiküldött egy őrzáratot, amely Dzerovicsot éppen akkor vette körbe és tartóztatta le, amikor az erdőkhöz és legelőkhöz való jogukról tudósította a parasztokat. Az eset nem maradt rájuk hatás nélkül. Dzerovicsot bezsupolták az őrszobára, másnap pedig mint felforgató egyént további eljárás végett átadták a sztarosztának. Ezt követően a hivatal méltóságának megőrzése végett nem tarthatta Żółkiewban Dzerovicsot, s ő maga is kérte, hogy helyezték át Tarnopolba; a Nemzeti Tanács jelentése azonban, amelyben leírták személyét és a tetteit, megelőzte őt. Abban a meggyőződésben, hogy Tarnopolban tovább folytathatja propagan-

³⁶ A Nemzeti Gárda létszáma a szeptember 4-i kimutatás szerint 16 557 fő volt. Centralnűj Derzsavnűj Istoricsnűj Arhiv Ukrainű w Lwivie. Fond 146, opis 1. szpr. 1588.

³⁷ A żółkiewi Nemzeti Gárda két százada a fentebbi kimutatás szerint 211 főből állt. Centralnűj Derzsavnűj Istoricsnűj Arhiv Ukrainű w Lwivie. Fond 146, opis 1. szpr. 1588. E kimutatásban nem szerepel a sokali Nemzeti Gárda Bykowski által név szerint felsorolt 82 embere. A galíciai nemzeti gárdák létszámát 20 000 főre teszik.

dáját, ismét feltűnt a vásárokon, de leírása alapján kihallgatták, miket mond, felismerték, s rögtön a gárda őrhelyére került, ahol már egy kicsit nyersebben bántak vele, mielőtt átadták a sztarosztának. Akkor sem maradt más, minthogy eltávolítsák őt Tarnopolból, és Csernovicba küldték.³⁸

Bukovinában más rendszert működtetett az osztrák kormányzat. Ott az elnémetesedett román nemesség becsben állt, Csernovicban pedig, ahol sok volt a német kereskedő és iparos, a bécsi forradalom szele fújdogált. Dzerovics erről megfedkezve vagy mit se tudva, már ott-tartózkodása kezdetén egy fiatalokkal zsúfolt étteremben galíciai tevékenységének dicséretébe fogott, gyalázva a lengyeleket, akként állítva be őket, mint akik hajlamosak a forradalomra. Ekkor innen is, onnan is hallani lehetett, hogy Dzerovicsra nincs szükség Csernovicban, jobb lenne, ha Oroszországba távozna. Még magához se térhetett a döbbedettől, amikor máris letartóztatták és bezárták.

A Csernovici Klub nem volt egyetlen nemzetiségbeliekből álló Nemzeti Tanács, hanem németek, lengyelek, oláhok és örmények ötvözete. Ők alkották Bukovina népességét. Ez a demokratikus klub ellensége volt a régi bürokráciának és Metternich kormányzatának. Néhány nap múlva úgy döntött, hogy Dzerovicsot visszaküldik Galiciába, vagyis Lembergbe, hogy az akadémiai légio bírósága ítélkezze fölötte. A gárda kíséretében megszíjazva szállították Csernovicból Kolomeán, Stanisławówon, Sztrijen át Lembergbe.³⁹ Amikor az előfogat befordult az egyetem elé, az őrhely parancsnoka, egy altiszt, hajdani tánctanár, aki zólkiewi praktikáiról jól ismerte Dzerovicsot, így szólt a diákokhoz: nézzétek fiúk, egy spion! Akkoriban mi sem kellett több, fogták a puskaszíjat és a puskatust, és mire az áldozatot átvezették az udvaron, ruházata, inge cafatokban lógott a hátán az elszenvedett ütlegektől. A lármára kifutott Bedkowski őrnagy, az akadémiai légio parancsnoka, és kiszabadította foglyot, így akarva lecsillapítani a fiatalokat, s egyúttal kimenekíteni Dzerovicsot az egyetemről, hogy nemtelen dolog valaki fölött bíróság nélkül ítélkezni. Dzerovics súlyos büntetést érdemel, s a városházán kell elítélni. Így talált ürügyet arra, hogy eltávolítsa őt az egyetemről és átadja a városházán strázsáló régi gárdának, ahol a hozzá hasonló mesterkedés miatt letartóztatott hivatalnok, Stropel mellé zárták.

Így távolították el azt az embert, aki szédítette a népet, s nemcsak a zólkiewi gárda ellen agitált, hanem Sokalba is el-ellátogatott, hogy Greilinger segítségére legyen. Eltávolítottak egyet, de száz hozzá hasonló maradt zavartalanul a helyén.

Miután Dzerovicsot eltávolították Zólkiewből, felhívást kaptam a Nemzeti Tanácstól, hogy Greilinger viselt dolgaiat jegyezzem fel, és tanúkkal igazoljam azokat. Elkészítettem a megfelelő jelentést, és több tanú vallomását csatoltam hozzá, akik megismételték Greilinger szavait: „Látjátok, a lengyelek már fenik a kardjukat, és nyeregbe szállnak, hogy a császári hadakat kiűzzék az országból és visszaállítsák a jobbágyságot.” E szavakkal fordult ugyanis a parasztokhoz. Hivatalnok kollégáinak pedig bevallotta, hogy az uhrynóvi görög katolikus pappal, Lotuszkóval megállapodva a parasztokkal egyezsége jutott, akik legalább kétezren csak „felsőbb” parancsra várnak, hogy oly meglepetésben részesítsék a nemességet, mint 1846-ban

³⁸ Dzerovics (vagy Dzsierovics) Viktor ellen, aki a zólkiewi kincstári hivatal segédhivatalnoka volt, a zólkiewi Nemzeti Tanács panaszbeadvánnyal fordult a Központi Nemzeti Tanácshoz, amely május 28-án zárt ülésen tárgyalta a hivatalnok ügyét. Mivel azonban ekkor már a ruszinság politikai megnyerése volt a cél, ezen a szinten nem léptek fel ellene. Később azért toloncolták át Bukovinába, mert Tarnopolban rutén gárdát akart szervezni. *Protokoły Rady Narodowej Centralnej we Lwowie*, 148.; Lvivska Naukova Biblioteka im. V. Stefanyika NAN Ukrainű. Kézirattár. Krecs, 881/43.

³⁹ Dzerovicsot a stansilawóvi nemzeti gárdisták adták át az akadémiai gárdának.

Mazúriában.⁴⁰ Az ilyen jelentéssel a Nemzeti Tanács tagjai kikényszerítették, hogy a zólkiewi sztarosza Greilingert eltávolítsa Sokalból, de alig távozott el, újabb akadály támadt, s ez az osztrákoknak az olaszok fölött aratott győzelmének híre volt.

Ez jól rávilágít Ausztria politikájára. Ahogy az olaszok felkeltek és elfoglalták Lombardiát, Tirol határait fenyegették, a bécsi kormány szinte a nép minden követelését teljesítette. De miután Radetzky megverte Szardínia királyát, a háború menetében fordulat állott be, ez azonnal éreztette hatását.⁴¹ A kormány, mintha megbánta volna engedményeit, azon volt, hogy azokat apránként visszavonja. Ha nem erős Magyarország mozgalma, már akkor teljes egészében a reakció jutott volna uralomra.

Ez volt az oka annak, hogy a kormány pillanatnyilag felfüggesztette az agitációt, és sor került a bizottság alakítására, amelyben a polgármester is részt vett, és kijelölték az eskütétel napját. Mielőtt ez beköszöntött, a polgármester kerületi köriratban értesített arról, hogy a gárda szervezését ellenőrző biztosi hivatalom megszűnik. Ez az 1848. augusztus 19-én Zólkiewben s az augusztus 20-án a sokali városi tanácsban kelt rendelkezés már német nyelven jelent meg.

Sokal lakosait ez megdöbbenetette, és rögtön kiderült az oka, amikor a polgármester a következő szavakkal fordult hivatalnok barátaihoz: „Radetzky elfoglalta Milánót, s ezek az ostobák a nemzeti gárda létrehozásával erőlködnek, azt gondolván, hogy ez még sokáig tart! Ők meg a magyarok is sorra kerülnek, mert mi másért, ha nem ezért állnak az oroszok a határon.”

A polgármester e szavaiból kikövetkeztethető, mi volt a kormány szándéka. Nem más, mint a muszkákat segítségül hívni. De ennek még nem érkezett el az ideje annak ellenére se, hogy híre kelt: a magyar minisztérium hazahívja a Csehországban és Galíciában állomásozó ezredeit, s eltávolítja Magyarországról a galíciai, cseh és olasz ezredeket. Látszott, hogy ez újólág befolyásolta a bécsi döntéseket, mert alig kaptam kézhez a polgármesteren keresztül a fentebb említett írást, már augusztus 23-án kézbesítették a sztarosza levelét, ráadásul lengyel nyelven, amelynek hangvétele sokkal szelídebb volt, s látszólag nem sokban különbözött a korábbiaktól. Amikor Sokalba jöttem, egy más magaviseletű polgármester fogadott, készen (hogy szavait idézzem) a biztos úr parancsainak teljesítésére, hozzátéve, hogy a korábbi levél csak valami félreértés lehetett.

Már akkor önszántamból le akartam mondani e titulusról, merthogy e hivatali címnek semmi haszna nem volt, de az a kötelességérzet, hogy a már fegyverben álló osztagocska eredményes legyen, eltántorított ettől. Belevetettem magam a munkába, de csak szeptember első napjaiban mutathattam fel eredményt. A felhívásra nyolcvan ember jelentkezett, akiknek névsorát csatolom e beszámolóhoz. Előolvastam az esküt, amelyet a jelenlévők utánam mondtak, így a gárda magva megalakult, az első század elnevezést kapta, s csak miután ez száz főre növekedett és fegyverben állt, jöhetett létre a második század.

Miközben mindez történt, megjelent egy görög katolikus diakónus három külvárosi ember társaságában, akik a görög katolikus gyülekezet tagjai voltak, s a helyi görög katolikus pap befolyása alatt álltak. Azért jöttek, hogy a rutén lakosok nevében nyilatkozatban

⁴⁰ Azaz Galícia lengyelek lakta területein: Nyugat-Galíciában. *Rewolucja polska 1846 roku*. Wybór źródeł. Opracował: Stefan Kieniewicz. Wrocław, 1950. 180.

⁴¹ Az 1848. július 23–25. között vívott custozzai csatában Radetzky tábornagy tönkreverte Károly Albert piemonti-szárd király hadseregét, s augusztus 4-én újabb győzelmet aratva bevonult Milánóba. Károly Albert fegyverszünetet kötött. Ez a győzelem fordulatot hozott az osztrák politikában, s a tavaszi engedmények egy részének visszavonása került terítékre – nemcsak Galíciában, hanem Magyarországon is.

követeljük, hogy mint császári biztos engedélyezzem a rutén gárda felállítását, mert ha a lengyeleknek van gárdájuk, a ruténeknek is lehet rutén gárdájuk. Azt bizonygattam nekik, hogy nem lehet külön lengyel vagy külön rutén gárda, csupán egyetlen egységes nemzeti gárda, olyan, amilyen Lembergben és Żółkiewben létezik, ezért Sokalban sem lehet másféle. Másnap ismét megjelentek ugyanazzal a követeléssel, de most már a görög katolikus pap is velük tartott és az egyenjogúságra hivatkozott. Arra törekedtem, hogy ismételtlen meggyőzzem őket arról, lehetetlent kívánnak, végül ráálltam, hogy a második századot a ruténok állíthatják fel, de az is közös parancsnokság alá tartozik, s arról is említést tettem, hogy minden századnak külön gazdasági tanácsa lehet, amely az egyenruhákról és fegyverzetéről gondoskodik. Ezen utóbbi feltétel nem volt kedvükre való, s amennyi időn át elleneztem a rutén gárdát, a diakónus és a pap ugyanolyan hosszasan győzködött. Miután elmondtam nekik, mi módon intézhető el ez a kérdés, többet már nem jelentkeztek a különállás követelésével, mi több, a bizottságnál se mutatkoztak. Néhány rutén lakos viszont azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy helyezzem el őket az első században.

Nekiálltunk a tisztek megválasztásának. Századosig ugyanis minden rangot választás alapján ítéltünk oda; a törzstiszteket viszont a kormány nevezte ki. A szomszédos Poturzyca falu tulajdonosát, gróf Włodzimierz Dzieduszyckit egyhangúlag századosná választották. Henryk Nowakowski helyi végrehajtó (ez egyfajta bírósági hivatalnok volt) főhadnagy lett. Karol Schreiber magisztrátusi hivatalnokot és Stanisław Bykowski, a nemzeti gárda felállításának kormánybiztosát hadnagyokká választották. Balciewicz magisztrátusi hivatalnokot, az osztrák hadsereg volt őrmesterét őrmesterré választották – a többi rangot egyenként jelölöm a névsorban. Ezenkívül még két olyan társat választottak, akik a tisztekkel együtt a gazdasági tanácsot alkották, amelynek az volt a feladata, hogy a felszerelésre és a fegyverzetre anyagiakat gyűjtsön.

A törvény szerint ruházatról mindenkinek magának kellett gondoskodnia, a fegyverzet beszerzése viszont a közösség feladata volt. Mivel pedig Sokal közösségének gazdasága olyan állapotban volt, hogy a város kasszája kiürült, s a fegyvertárban is csupán négy kováspuskát tartottak a rendőrök részére, az első gazdasági ülésen a százados felajánlotta, hogy egyelőre a saját költségére 200 puskát hozat be Belgiumból, amelyet azután vagy egyénileg, vagy közösségileg megtérítenek neki. Bejelentették, hogy az egységes felszerelés céljára gyűjtést rendeznek.

Mussil patikus felajánlotta, hogy fél évre térítés nélkül az őrház rendelkezésére bocsátja a gyógyszertára mellett lévő helyiséget.

Amíg a megrendelt fegyverzet megérkezett, be kellett érni a legkülönbébb fegyverekkel, amelyekhez hozzájutottunk. Egy vasboltban véletlenül tízegynéhány szuronyra bukkantunk. Árverésen vette őket a kereskedő azzal a céllal, hogy kést csinál belőlük. Átvettük tőle, s egy helyi puskaműves úgy alakította át őket, hogy az egyes puszkákra ráilleszthetők legyenek. Elkezdődhetett a különböző alaki mozdulatok begyakorlása. A kiképzés reggel történt, hogy utána mindenki egész nap zavartalanul végezhesse dolgát, ki a kereskedelemben, ki az iparban.

A gárdisták közül néhányan az osztrák katonaság obsitói voltak, de akadt egy hadas-tyán, aki hajdan a lengyel hadseregben szolgált, még hozzá ulánusként. Ők láttak neki a többiek kiképzésének, de a kommandírozás nyelve nem kis nehézséget okozott, ugyanis a szolgálati szabályzatot éppen akkoriban fordították németről lengyelre. Csak miután Łoś őrnagy szolgálati szabályzata nyomtatásban megjelent Lembergben,⁴² s eljutott valamennyi

⁴² Łoś, Franciszek Ksawery (1794 v. 1795 – 1875): a Varsói Hercegség hadseregének tagjaként fiatalon részt vett a napóleoni háborúban, majd az 1830–1831-es szabadságharcban. 1848 áprilisától

galíciai gárdához, gyorsult fel a kiképzés annyira, hogy négy hét elteltével már szakaszával, félszakaszával elsajátítottuk a jobbra-balra alaki mozgást. Ezt követően a mustrák heti két órára korlátozódtak, s így az embereket nem kellett órákra elvonni mindennapi foglalatosságuktól.

Lemberg város mintájára egységes egyenruházatot fogadtunk el. A nyári öltözet szürke vászonból varrt kurtkából, a téli vagy díszöltözet málnavörös gallérzatú és hajtókájú sötét-kék kurtka egy sor fehér gombbal, szürke, félpolgári szabású esőköpennyel, átmenetileg fekete viaszosvászon négyszögletű csapka, amelyet idővel kiszorított volna a lakkozott bőrral szegélyezett málnavörös vászonból varrt föveg. A mellén keresztbe átvett szuronytartó és tölténytáska szintén fekete bőrből készült. Ahol lovasgárda alakult, a gárdisták szintén sötét-kék, fehér gallérzatú és hajtókás kurtkát hordtak, nadrágjuk sújtása és a csapkájuk fehér színű volt, dzsidájukat pedig fehér–sötét-kék színű zászlócskák díszítették. A gyalogos gárda az 1831-es varsói nemzeti gárdára emlékeztetett, míg a lovasgárda az akkori korszak 2. dzsidásezredére.

Minden kerületben kineveztek egy őrnagyot, aki az egész ottani gárda főnöke volt. A zólkiewi kerület ilyen előljárója Józef Szymanczewski őrnagy lett, aki hajdan az osztrák hadseregben tisztként, majd 1831-ben a lengyel hadseregben kapitányként szolgált.

Értesítést kaptunk, hogy november 2-án szemlét tartanak felettünk, s ez alkalmából az őrnagy Sokalba érkezik.

Ideiglenesen már felállt a gárda, mivel a közbiztonsági őrség oly módon teljesített szolgálatot, hogy ünnep- és vásárnapokon, amikor nagyobb embertömeg jelenik meg a városban, az őrházban egy altiszt és öt bajtársa tartózkodott, hogy csődület esetén fenntartsa a rendet. Ilyen esetekben gyakran panaszkodtak arra, hogy a helybéli rendőrségnek kellett volna intézkednie, de hányavetiségből nem intézkedett. Például egy paraszt szekérderék félig-meddig kicsépeelt búzaszalmát hozott eladni. Egy zsidó néhány kévét vásárolt tőle, s megkérte, hogy vigye a házához. A paraszt teljesítette a kérést, de mire visszament, az ott hagyott kévék nagy részét szétlopták. Szerencsés fordulatként egy gárdista látta, hogy két zsidó legényke emelte le a kévéket a szekérről, s vitte a közeli házba. Így az őrházban megjelent paraszt panaszára könnyen igazságot lehetett tenni. A szalmát elvették s a tetteseket áristomba zárták. Másodszor egy pénzváltás során kirobbant veszekedés igényelt közbeavatkozást. Így a falusi lakosság nemcsak hogy megbarátkozott a gárdisták látványával, de mind nagyobb bizalommal kopogtatott be az őrházba, s kért tanácsot különböző ügyekben.

Végül beköszöntött november 2. Kora reggel érkeztem Sokalba. Belépve az őrházba, Janowski őrmestert éppen jelentésírás közben találtam. Többek között a következőket olvastam: „Jan Burdon bajtárs jelenti, hogy éjszaka, amely csendes volt és csillagfényes, valahonnan nagy távolságból ágyúlövéseket hallott.” – Elmosolyodtam egy ilyenfajta látomásra vagy hallomásra, mivel nekem egészen valószínűtlennek tetszett az éjszakai ágyúszó. Nappal az ilyet a Lemberg körüli őszi gyakorlatozások visszhangjának vehettem volna. E véleményemet más is osztotta, de Burdon bajtárs kitartóan állította, hogy azok igazi lövések voltak, s ebben Sperry altiszt is megerősítette.

a Nemzeti Gárda főfelügyelője volt, s nevéhez fűződik a gárdisták katonai szabályzatának összeállítása és kiadása. 1849 májusában Magyarországra ment, s jelentést készített az intervenció orosz hadsereg erejéről. Július elején Bem Besztercén kinevezte az erdélyi lengyel légió szervezési bizottságának elnökévé s a lovasság főparancsnokává. Az augusztus 16-i bánfihunyadi ütközetben súlyosan megsebesült. 1850 májusában besorozzák az 1. (komáromi) büntetőszázadba. Egy év múlva mint invalidust leszerelik. Kovács István: *A lengyel légió lexikona 1848–1849*. Budapest, 2007. 326–327.

A század felsorakozott az őrház előtt. Hat ember adta az őrséget. Tizenegy óra körül megérkezett Szumanczewski őrnagy, s Balciewicz őrmester felhívta a figyelmemet, hogy a katonaságnál uralkodó szokás szerint ilyen esetekben díszőrséget kell állítani az előljáró lakása elé. Természetesen semmi kifogásom nem volt ez ellen, s az őrség felállt. Miközben az őrnagy átöltözött, Dzieduszycki kapitányunk is megérkezett Poturzcából, és az őrnaggyal együtt kivonultak a térre. A század kettős oszlopba felsorakozott, s az őrnagy megkérdezte tőlem, mennyi a létszám. Nem lévén katonaviselt, nem ismertem az arra vonatkozó katonai szokásokat, hogy a parancsnok miként jelentse emberei létszámát. Szerencsére a második sorban mögöttem állt Balciewicz őrmester, aki mint katonaviselt jártas volt, és mindenre felkészülve odasúgta az adatokat, én pedig hangosan elismételtem az őrnagynak.

Miután mindkét sort megsemmisítette, elégedettségének adott hangot katonás tartásunkkal kapcsolatban, majd a fegyver és a felszerelés számáról, állapotáról kérdezett. Végezetül pedig felszólította a jelenlévőket, hogy nem akadnának-e, akik önként belépnének a lovasgárdába. Elmondta, hogy a törzskarban elfogadták azt az elvet, hogy ha tizenkét ember összeáll, azt az egységet úgy tekintik, mintha egy altiszt parancsnoksága alatt alakult volna meg; huszonöt ember viszont egy tiszt és két altiszt parancsnoksága alá kerül. A hatvan és száz fő közötti svadron élén pedig kapitány áll.

Rögtön jelentettem tizenöt önkéntes készségét a lovasgárdában való szolgálatra. Többen is lettek volna, de a lovat saját költségből kellett kiállítani, s ennek feltételét csak a közeli falvak lakosai tudták teljesíteni. Így átmenetileg beértük a tizenöt főnyi egységgel. Miután bejegyeztük a tagjait, s az őrnagy jóváhagyta, már csak az egyenruházat maradt hátra.

Így ért véget a szemle, s az őrnagytól, aki Pieczogwa nevű falujába távozott, üdvözléssel vettünk búcsút. Többedmagammal és a kapitánnyal felkerekedtünk Lembergbe, részben azért, hogy a fegyverbeszerzést és fegyverszállítást meggyorsítsuk, részben magánügyek intézése céljából.

Az éjszaka Wielkie Mostyban lepett meg bennünket. A kisvárosba érve kátrányszagú füstfuvalatot éreztünk, s mintha az erdőt is füstpára lepte volna el. Azon a véleményen voltunk, hogy ez szénégető parasztok műve lehet, akik valahol a fenyőerdőben dolgoznak. De a Żółkiewből érkező parasztok elmondása szerint ilyen füst övezi Żółkiewet is, mi több, ilyen füstgomolyagokat sodor a szél Lemberg felől is, ahol ágyúlövések is hallatszottak.

Wielkie Mostyban egy század huszár alkotta a helyőrséget Lam kapitány parancsnoksága alatt. A kapitány német volt, a főhadnagy és a hadnagy meg az altisztek magyarok.

A kapitány az előző napon ment Żółkiewbe, hogy ezredesének jelentse: a századában agitáció folyik a katonái között, és az altisztek fizimiskája is titkos tervekről árulkodik.

Ezalatt Mosty Wielkieben valóban összeesküvés történt a strázsamester és az altisztek vezetésével. Éjszaka indulást trombitáltak, az őrmester előbb felébresztette az orvost – akit Ambroży Neuhauser doktornak hívtak, s később Belzben lakott –, utasította, hogy fogja a sebészeszközöket meg a gyógyszeres ládát, és szálljon lóra. Ezt követően elment az ott maradt tiszthez, s miután őt is felébresztette, felszólította, hogy szálljon lóra, vegye át a parancsnokságot és a haza hívó szavára vezesse a századot Magyarországra. Ellenkező esetben ő (a strázsamester) fogja a parancsnokságot átvenni, de a tisztet letartóztatja, és magával viszi. Ily felszólításra a tiszt anélkül, hogy hosszasan töprengett volna, elkiáltotta magát: „Éljen a nemzeti kormány! Éljen Magyarország!” – és élére állt a századnak.⁴³

⁴³ A 8. (Coburg) huszárezred ezredesi osztályának 2. százada 1848. október 30-án hagyta el Mosty Wielkiet Adam Popławski és Arnold Bees hadnagyk vezetésével, akiket az altisztek szólítottak fel, hogy álljanak a hazatérni készülő század élére. A huszárokat a közeli Wolica Lang nevű földbirtokosának három fia segítette a szökésben. A csapat november 6-án érkezett meg a magyar határra,

Miután minderről Mostyban tudomást szereztünk, arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a Lemberg környékét felverő ágyúlövések a hazaszököő huszárok és az útjukat álló osztrák katonaság közötti összecsapás visszhangjai. Míg végre a Lembergbe hazatérő belzi zsidóktól megtudtuk, hogy az ágyúgolyók és a tarackgránátok több leMBERGI lakóépületet, továbbá a városházát és az egyetemet felgyújtották, s mutattak néhány gránátrepeszt is. A bombázás okairól azonban nem tudtak felvilágosítással szolgálni. Csak másnap tudtuk meg a Lembergbe érkezettektől a bombázás és a nemzeti gárda lefegyverzésének részleteit.

Dzieduszycki, mivel Lembergben lakó beteg édesanyját feltétlenül meg akarta látogatni, továbbutazott oda, nekem azonban vissza kellett térnem Sokalba, hogy a gárda és a csendőrség meg pénzügyőrség közötti esetleges összetűzést megakadályozzam. Gyanítottuk ugyanis, hogy a kormány maga keres ürügyet a lefegyverzésünkre azért, hogy belénk kötve véres összecsapást provokál.

Mivel éjfélről esett az eső, és az utat sár borította, csak estére értünk Sokalba. A Lemberg bombázásáról szóló híradás megelőzött bennünket. Amikor megérkeztem, az őrház tele volt gárdistákkal, akik éppen éles töltnyek készítésével foglalatoskodtak, anélkül, hogy a legelemibb elővigyázatossági rendszabályokat betartották volna. A puska- és puskaportokban púposodott az asztalon, közelükben fagyúgyertyák álltak, amelyek meggyújtása során egy-egy kanócdarab füstölögve hullott az asztalra – a puska- és puskaportok közelébe. Megérkezésemre félíg-meddig elvarázsolt, félíg-meddig tudatos örömteli kiáltás fogadta. „Éljen a főhadnagy! Mi majd megmutatjuk nekik, hogy kell a gárdát lefegyverezni, mert hogy mi fogjuk őket lefegyverezni! Gyerünk a pénzügyőrök kaszárnájába, amelynek raktárában húsz puská van! Vegyük el!” Ilyen és ehhez hasonló hallatszottak mindenfelől.

Csak most vettem észre, hogy a jelenlévők fele részeg volt, így szerfelett nehéz feladatnak bizonyult őket lecsillapítani. Úgy ahogy sikerült őket meggyőznöm, hogy égő gyertyák mellett nem ildomos töltnyeket készíteni, mert könnyen bekövetkezhet a robbanás. A puska- és puskaport egy zsákba töltöttem, őket pedig hazaküldtem, másnap reggel 8-kor dobszóra sorakozót rendelve a téren, ahol napiparancs felolvasására kerül sor.

Dzieduszycki kapitány távozása után Nowakowski főhadnagy volt a rangidős, aki a külvárosban a kettős plébániatemplommal átellenben lakott. Jelentkeztem nála, hogy parancsaival rendelkezék velem. A rangsorban harmadik tiszt, Schreiber, mihi tudomást szerzett a leMBERGI eseményekről, a lehető leghatározottabban bejelentette; leteszi tisztiját, mivel hivatalnok lévén attól tart, hogy üldöztetésnek lesz kitéve, s nem akarja elveszíteni állását, amelyhez ragaszkodik. Nowakowski főhadnagy, aki szintén hivatalnok volt, jó lengyelként nem tudta, miként viselkedjék. Táviró akkoriban nem volt, hogy máris megtudjuk, mennyire kerekedett felül a reakció. Csak az újságokból értesültünk arról, hogy Jellačić horvátjaival Magyarországon átkelve Bécs alatt állt, s az osztrák hadsereggel egyesülve, nekikezdett a város ostromának és bombázásának. Ezen ostrom eredményéről nem volt tudomásunk, csak az osztrákok leMBERGI viselkedéséből következtethettünk arra, hogy ők győztek Bécsnél, s hogy a pillanatnyi alkotmánynak apránként vége.

Nowakowski tehát nem akarta azt mondani: „Álljunk fegyverben, amíg tehetjük!”, de azt se merte bejelenteni: „Tegyük le a fegyvert!” A haditanács azzal ért véget, hogy elfogta a gyengeség, s rám bízta, hogy cselekedjek belátásom szerint.

Másnap reggel a dobszóra mind felsorakoztak a helybéli bajtársak, kivéve a három hivatalnokot. S mivel már az éjszaka frissen hazatért polgároktól alaposabban tájékozódttam mindarról, ami Lembergben történt, a napiparancsot ennek megfelelően fogalmaztam meg. Töb-

Polénára, s még aznap délután Homonnára. Rédvay István: *Huszáraink hazatérése 1848-49-ben.* Budapest, 1941. 71–72.

bé-kevésbé e szavakat intéztem a századhoz: „Bajtársak! Lembergben sajnálatraméltó dolgok történtek, annál is inkább, mert mi szolgáltatunk rájuk ürügyet. Az akadémiai légió összetűzött a katonasággal és barikádok építésébe kezdett az utcákon.⁴⁴ A másik oldal válasza bombázás volt. Az egyetemet és a városházát emésztő tűzvész hatására a városi hivatal és a gárda parancsnokai kapituláltak, aminek következtében az egyetemi légió fegyverletételre kényszerült. További híreink nincsenek. Ezért a lehető legszigorúbban azt ajánlom, bajtársak, hogy tisztességesen viselkedjünk, és senkibe se kössünk bele, szóval semmit se tegyetek határozott utasítás nélkül, annak kiadása ugyanis a parancsnokok dolga. Sajnálatomnak kell hangot adnom amiatt, hogy tegnap az őrházban néhány bajtársunkat ittas állapotban találtam. Nem sorolom fel a nevüket, mert nem akarom őket megszégyeníteni. Meg vagyok győződve róla, hogy hasonló eset nem fog előfordulni. Mivel beköszöntöttek az őszi esők, mi pedig a fegyverforgatásban már kellőképpen jártasak vagyunk, a kiképzés abbamarad. Az eddigi öt főből álló őrség megmarad a továbbiakban is, amely vásárnapokon megkettőződik.”

Beszédem ezzel véget ért. Tevékenységünk a szokásos módon folyt továbbra is, de megtudván, hogy Lembergben az egész gárda letette a fegyvert, joggal gondolhattuk, hogy a sokali gárda napjai is meg vannak számlálva.

Két ízben szólított fel a polgármester, hogy rablások kinyomozásához és bírósági végrehajtásokhoz kíséretet biztosítsak. Végül értesítést kaptam a żółkiewi sztarosztától, ismét német nyelven, hogy kormánybiztosi tevékenységem véget ér, és Stark biztos lép a helyembe, aki azzal kezdte működését, hogy megvizsgálta a gárda fegyvereit és anyagi helyzetét. Átnézve a bajtársak névsorát, felhívta a figyelmemet arra, hogy olyan személyek is szolgáltak a gárdában, akik törvény szerint nem szolgálhattak, mármint az iparoslegények. Erre azt válaszoltam, hogy a törvény szerint a cselédség nem kötelezhető szolgálatra, mert kétkezi munkából él, s így a nemzetőri szolgálat megakadályozná abban, hogy a mindennapi kenyerét megkeresse, de ha önként akar szolgálni, nem zárhatjuk ki, ha csak valami büntett nem terheli. A továbbiakban arra is utaltam, hogy fékezhetetlen elemek is akadnak soraikban, akiket jobb a mérsékelt magaviseletű gárdisták között tudni, ahol fegyelem uralkodik, minthogy onnan kizárva teret adjunk nekik a titokban való paktálásra. Véleményem helyességének alátámasztására más városok példáját is említettem. Ezen érvekre azt felelte, hogy utasítása van a tisztogatásra, de azok után, amit hallott, vissza kell térnie Żółkiewbe, hogy a kérdést megtárgyalja a sztarosztával, s hamarosan visszatér.

Ez volt a dolgok állása egészen december első napjaiig. Mindarról, ami történt, jelentést tettem az őrnagynak, aki hamarosan megérkezett, és közölte velem, hogy Lembergől tér vissza, ahol hadiállapot van; hogy a kerületi központokban a gárdák még zavartalanul szolgálatban állnak, de az az általános vélekedés, hogy sorra feloszlatták őket, mivel hogy a magyarok fenyegető eltökéltséggel szembefordultak Ausztriával, s Ausztria a lengyelekben sem bíz, mivel a sztríji és a sambori kerületek egynémely gárdája segítséget nyújtott a huszároknak abban, hogy hazajussanak Magyarországra, s velük tartottak. Pesten pedig már ott van Dembiński és Bem, s alakulóban a lengyel légió. Nekünk itt, Galíciában fegy-

⁴⁴ Hammerstein-Equord, Wilhelm von, lovassági altábornagy (1785–1861): Galícia katonai parancsnoka, összetűzést provokált a lembergi akadémiai légióval és a nemzeti gárdával, amelynek következtében a város ellenállásra készülését ürügyül használva lövette a városházát, az egyetemet és környékét. A november 2-án magát megadó Lemberget és környékét egy héttel később ostromállapot alá helyezte. Az ostromállapotot 1849. január 10-én egész Galíciára kiterjesztette, miközben 1848. december 6-án minden politikai és civil politikai egyesületet, szervezetet feloszlattak. Zbigniew, Fras: *Stowaryszenie polityczne, paramilitarne, społeczno-zawodowe i edukacyjne w Galicji w 1848 roku*. In: Rok 1848. Wiosna Ludów w Galicji. (Zbiór studiów pod redakcją Władysława Wica.) Kraków, 1999. 92.

vertelenül, az ellenünk tüzelt parasztság szorításában nem maradt más, mint kívánni a dolgok alakulását, mintsem kellő erő híján felkelve ismét elszenvedni az 1846-os vereséget.

A fegyver letétele mindazok számára, akik viselői voltak, fájdalmas és megalázó. Éreztem, hogy előbb vagy utóbb ránk is ez vár. Az őrnaggyal folytatott fentebbi beszélgetés után már biztos voltam abban, hogy a megrendelt puskákat a németek nem engedik be az országba, mi több, azokat is elveszik, amelyeket közösen az őrházban tartottunk. Ezért december 19-én vagy 20-án összehívtam a századot, s szinte szó szerint a következőket mondtam a gárdistáknak:

„Bajtársak! A balsors, amely Lemberg bombázásával vette kezdetét, egyre jobban üldöz bennünket. Egy reakciós minisztérium került hatalomra, amely mindenütt az alkotmányosság megfőjtására törekszik. Számos városban oszlatták fel mondvacsinált ürüggyel a gárdát, amelynek át kellett adnia a fegyverzetét. Méltatlan dolog megvárunk, hogy itt is megjelenjen a katonaság és lefegyverezzen bennünket. Abban a reményben, hogy a dolgok ilyenén állása nem tart örökké, s a kormányzat megváltozásával visszatérünk alkotmányos jogainkhoz, a visszavonásig meghatározatlan idejű szabadságot kaptok. Arra a dobszóra, amely annyiszor szólított benneteket kötelességetek teljesítésére, egyszer majd ismét ezen a téren sorakoztok fel. Lehet, hogy egy hónap, egy év, lehet, hogy majd tíz év múlva. Ez a Mindenható rendelkezéstől függ. Tulajdon fegyverét mindenki magával viheti, egyszer még szükség lehet rá. Bajtársak, legyetek egészségesek! A mielőbbi viszontlátásra!” – Néma kézfogás volt rá a válasz és a búcsú.

Így ért véget a sokali gárda. Eszembe jutottak Polityllo Żółkiewben mondott szavai; a császárnak nem számár, hogy alkotmányt adjon, ha pedig gyorsan adta, még gyorsabban visszaveszi. Így történt.

*

Nem hallgathatom el azt az esetet, amely újabb bizonyítéka annak, hogy a lengyel milyen nemes tud lenni még az ellensége iránt is.

Az említett Dzerovics, akit Bietkowski őrnagy⁴⁵ mentett meg az egyetemisták ütlegeitől, egészen Lemberg bombázásáig a városházán maradt. Amikor már az egész épület lángokban állt, Edward Dulskinak, a gárda törzstisztjének eszébe jutott,⁴⁶ hogy a harmadik emeleten be van zárva egy fogoly. Megkereste a kulcsot, és az égő lépcsőkön élete kockáztatásával rohant fel annak kimentésére.⁴⁷

Egy ilyen önfeláldozó tett még a legmegátalkodottabb latrot is megváltoztatta és az erény útjára térítette volna. Nem úgy Dzerovicsot és bandáját. Néhány héttel később már Żółkiewben láttuk őt, s a vásáros napon a pópák harangszóval csodítotték a baziliánus kolostorhoz a parasztokat, hogy megmutassák a rutén mártírt, Dzerovicsot, akit a polyákok előbb fel akartak akasztani, majd meg akartak égetni Lembergben, de az Úr csodálatos keze

⁴⁵ Bietkowski Leon: az 1830–1831-es szabadságharcban a lengyel hadsereg századosa, 1848-ban a lembergi akadémiai légio instruktora.

⁴⁶ Dulski Edward százados: az 1830–1831-es lengyel szabadságharcban a vizstulamneti lovaslégio hadnagya. 1848-ban a Nemzeti Gárda tüzérségi parancsnoka és térparancsnok, a Központi Nemzeti Tanács tagja. *Protokoły Rady Narodowej Centralnej we Lwowie*, 287.

⁴⁷ Dulski így ír a lembergi megmozdulásról Wybranowski tábornoknak 1848. november 3-án írt összefoglaló jelentésében: „A városháza égett, egyre-másra hozták az ágyúlövések sebesültjeit. Leveztettem a fönt bezárt Dzerovicsot (a gazembert azért tartóztatták le, mert lázította a parasztokat), de attól tartva, hogy az örök megölik, s az így támadt felfordulást a sebesültek is megszenvedik, nem árultam el, hogy ő Dzerovics, hanem az utolsó földszinti szobába vezettettem, és strázsát állítottam az ajtaja elé.” *Pamiętnik generała Wybranowskiego w dwóch tomach*. Lwów, 1882. I. 213.

megmentette őt, s most, íme, ismét itt áll saját népe körében. És még hosszú ideig ámitotta és vezette félre a falusi népet, egészen addig, míg Moszkva segítségével le nem verték Magyarországot. Akkor aztán magával ragadta azoknak a hivatalnokoknak szennyáradata, amelyet Ausztria Magyarországra zúdított.

*

Végül 1849 januárjának első napjaiban még egy értesítést kaptam a kerületi hivataltól, miszerint formálisan is elmozdítanak a gárdabiztosi állásomból. De mint fentebb említettem, ekkor már valójában nem létezett a gárda Sokalban. Néhány nappal később pedig egész Galíciát ostromállapot alá helyezték, és minden gárdának le kellett tennie a fegyvert.

Hammerstein tábornoknak, Galícia katonai parancsnokának az aláírásával közkhírré tették, hogy az erre kijelölt helyeken a katonai törvények teljes szigorával be kell szolgáltatni a lövő- és vágófegyvereket. Sokalt jelölték ki arra, hogy a környékről a fegyvereket – átvételi elismervény ellenében – leadják.

A fegyverek leadása után megkezdődött mindazoknak a legkülönbözőbb jellegű üldözése, akik a gárdában szolgáltak. Amikor pedig az új rend eltörölte a jobbágyságot, és a törvény előtt mindenkit egyenlővé tett, a lengyel nemes is katonai szolgálatra fogható lett. A nemes ifjakat besorozták, azokon kezdve a sort, akik a gárdában szolgáltak. A polgárok és a parasztok közül a volt gárdistákat fogták be, jöllehet a törvény szerint már kiöregedtek a katonakorból. Az idősebbeket rendőrségi felügyelet alá helyezték. Engem is ez a megtiszteltetés ért. – Az események végül is odavezettek, hogy az üldöztetés a bírósági tárgyalóterembe vezette az embert. Ha első fokon az illető a politikai per nyertese volt, biztos lehetett abban, hogy a németekkel teleültetett feljebbviteli bíróságon elveszíti a pert. De minden gaztett előbb vagy utóbb elnyeri méltó büntetését. Nálunk is így történt.

Amikor a felkelt magyarok azzal fenyegettek, hogy benyomulnak Galíciába, az osztrák kormány félt, nehogy védtelen maradjon a katonaságtól megfosztott ország, ha a magyarok megjelennek a Kárpátok innenső oldalán. Így nemcsak hogy beszolgáltatta a fegyvereket, hanem ugyanúgy, mint 1846-ban, felszólította a parasztságot, hogy keljen a fenyegetett állam védelmére. A biztosok bejárták a kerületeket, hogy „*Landsturm*” néven népfelkelésre szólítsanak fel. E célból Sokalba hívták a községi bírót is, ahol a megérkezett biztos felolvasta nekik a császár felhívását, s azt, hogy mi módon szerveződjenek meg. De itt már csalódnia kellett a népből.

Mert ha a paraszt a hivatalnok által megszédítve és ámitva a fegyvertelenre is veti magát, reguláris katonaság ellen fellépni nem nagyon akarózik neki, még ha azt honvéddnek is hívják. Az után, amit a saját szemükkel láttak nem sokkal azelőtt, a biztosok felhívásait hitetlenkedve fogadták, s az volt rájuk a válasz, amit egy évvel azelőtt a gárda megalakításánál tanítottak nekik: „A császárnak van elég katonasága, erre való az újonc, ők pedig semmiféle lázadásra nem mutatnak hajlandóságot.”

Azt említették a biztosoknak, hogy a gárda alakítására rábeszélni is hasonló hivatalnokok érkeztek, aztán pedig üldöztetés lett a gárdistának beálltak része. Így hát semmiféle *Landsturm*okról hallani nem akarnak, mert egy idő múlva majd újabb biztos érkezik, aki a *Landsturm* miatt fogja őket büntetni.

Ausztriának nem maradt mit tennie, mint Moszkvát hívni segítségül a magyarok leverésére. Hogy ezzel mennyire járt jól, az a jövő titka.

Fordította, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta KOVÁCS ISTVÁN